

JUSTYNA GŁOWALA
(UNIwersYTET WROCLAWSKI)

ROZUMNOŚĆ PRAKTYCZNA.
TEORIA PRAWA NATURALNEGO JOHNNA FINNISA
W ŚWIETLE NAUKI AKWINATY¹

WPROWADZENIE

Przedmiotem badania jest rozum praktyczny: jego specyfika, sposób funkcjonowania, właściwy przedmiot oraz różne rodzaje kompetencji praktycznych. Problematyka ta jest ściśle związana z takimi kwestiami, jak racjonalność ludzkich działań, dobro wspólne, obowiązek, sprawiedliwość czy prawa człowieka – wszystkie one dają się poznać i rozjaśniają się dopiero w kontekście rozumowania praktycznego.

Zainteresowanie problematyką rozumności praktycznej rozwija się coraz żywiej w filozofii od końca XX w. Filozofowie zajmujący się tym tematem wywodzą się najczęściej z tradycji anglosaskiej. Podkreślają oni, że z jednej strony ogólne przesłanki wypracowane na drodze tego rodzaju rozważań dają się zastosować do współczesnych zagadnień etycznych, społecznych i prawnych, z drugiej zaś wymagają rzetelnych analiz historyczno-filozoficznych. Analizy te z ważnych względów powinny, jak zauważają, sięgać przede wszystkim do klasycznej koncepcji rozumu praktycznego, która w zarodkowej postaci pojawia się już u filozofów przedplatońskich, np. u Heraklita z Efezu, *explicitie* sformułowana zostaje, choć szkieletowo i niesystematycznie, przez Arystotelesa, zaś swoje najdobitniejsze sformułowanie znajduje u św. Tomasza z Akwinu. Ta właśnie koncepcja przy bliższym badaniu okazuje się spójna, obiecująca

¹ Prezentacja niniejsza jest w znacznej mierze zawarta w rozdziale wstępno-metodologicznym mojej rozprawy doktorskiej, objętej grantem promotorskim nr N N101 009538.

w kontekście rozwiązania współczesnych trudności w tej dziedzinie badań oraz broni się przed zarzutami sceptyków. Zarazem zdecydowanie wymaga ona nowej wykładni – oczyszczającej ją z wielu późnoscholastycznych i nowożytnych przekształceń, które całkowicie zmieniły jej główne założenia i znaczenia, przez co stały się przyczyną wielu poważnych błędów i nieporozumień.

Jedną z najważniejszych współczesnych teorii, będących w taki sposób kontynuacją i rozwinięciem koncepcji klasycznej (w wersji odwołującej się do św. Tomasza), jest tzw. nowa teoria prawa naturalnego. Teoria ta rozwija się od kilku dekad i uznana jest za nadzwyczaj znaczącą i przełomową w najnowszych badaniach nad rozumnością praktyczną. Do jej głównych reprezentantów należą: John M. Finnis, Germain Grisez, Joseph Boyle, Robert P. George oraz William E. May. W prezentowanej tu rozprawie najbardziej znaczące są twierdzenia i argumentacje pierwszego z wymienionych autorów (ur. 1940)².

W niniejszym artykule omawiam kolejno: cel i tezy rozprawy, wagę podejmowanego zagadnienia, metodę i ogólny plan pracy. Zanim przejdę do wymienionych wyżej punktów, najpierw przedstawię w zarysie, czym jest rozum praktyczny w ujęciu Akwinaty i Johna Finnisa oraz jaki jest charakter jego pierwszych przesłanek, których zbiór określany jest w tej teorii jako prawo naturalne.

ROZUM PRAKTYCZNY I PRAWO NATURALNE

W myśl wspomnianej wyżej koncepcji, r o z u m p r a k t y c z n y jest zdolnością czy też władzą osoby, odpowiadającą za podejmowanie rozmyślnych działań w imię pewnych racji i z roszczeniem do racjonalności. Doniosłość tej władzy przejawia się zarówno w działaniach politycznych na wielką skalę, jak i w osobistych decyzjach.

Zasadniczym zadaniem rozumu praktycznego jest realizacja tego, co obmyślił. Obmyślanie zaś polega na wnioskowaniu, czyli przechodzeniu od pewnych przesłanek (Akwinata nazywa je niekiedy „zasadami” – *principia*, co można wyjaśniać, mówiąc o „punkcie wyjścia” rozumowania) do wniosków. W takim obmyślaniu biorą udział ogólne i szczegółowe (dotyczące konkretnej sytuacji) przesłanki; oba typy zaś mają szczególny charakter przez to, że dotyczą działania.

² Do podstawowych pozycji tego autora należą: *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1980 (wydanie polskie: *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, tłum. K. Lossman Warszawa 2001); *Fundamentals of Ethics*, Oxford 1983; *Moral Absolutes: Tradition, Revision and Truth*, Washington D.C. 1991; *Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory*, Oxford 1998; G. Grisez, J. Boyle, *Practical Principles, Moral Truth and Ultimate Ends*, „American Journal of Jurisprudence” 1987, Vol. 32, s. 99-151; *Nuclear Deterrence. Morality and Realism*, Oxford 1987. Do nowej teorii prawa naturalnego odwołują się również autorzy reprezentujący odmienne nurty filozoficzne, którzy uznani są za oponentów i krytyków tej teorii, przede wszystkim: R. McCormick, C. Curran, E. Vacek, R. Hittinger, H. Veatch.

Spośród tych przesłanek ogólne, będące podstawą oraz (także, nierzadko) wynikiem procesu obmyślenia, mają charakter prawa. To, że prawo jest właśnie dziełem rozumu praktycznego i czymś przez rozum sformułowaniem, jest rzeczą godną szczególnej uwagi. W związku z tym problematyka rozumu praktycznego okazuje się w naturalny sposób nadrzędna względem kontekstu prawnego; w tej również mierze teoretyk prawa musi – mniej lub bardziej wprost i jawnie – opierać się na założeniach dotyczących rozumności praktycznej. Sprawa ta jest istotna w szczególności z tego względu, że to właśnie rozum praktyczny ujawnia się jako źródło (różnego rodzaju) mocy zobowiązującej przepisów i norm prawnych.

Jest ważne, aby dobrze zrozumieć zwrot: „przesłanki dotyczące działania”, na których opiera się rozum praktyczny. „Ludzie cenią szczerść”, „Kłamstwo polega na umyślnym powiedzeniu komuś nieprawdy, licząc, że nabierze on fałszywego przeświadczenia”, „Świadome wprowadzanie kogoś w błąd jest niegodziwe” – tego rodzaju ogólne sformułowania (niezależnie od tego, czy są prawdziwe) same d o t y c z ą wprowadzenie jakiegoś działania, jednak na sposób t e o r e t y c z n y, a nie praktyczny. Przesłanki praktyczne nie mają zwykłej postaci sądu orzekającego; jest to związane z faktem, że muszą one posiadać w sobie pewną moc (by tak rzec) aktywizującą, czyli skłaniającą do działania i zobowiązującą – moc, która odwołuje się do rozumu i odnosi określone działanie do konkretnej osoby. Wyraża się to zazwyczaj w specjalnej formie: „M a m (masz itp.) mówić ludziom prawdę, nie kłamać” itp.

Powinniśmy zauważyć, że samo s t w i e r d z e n i e, co mamy robić (w ogóle lub też w danej sytuacji), jest tylko pośrednim i wcale nie najważniejszym rezultatem rozumowania praktycznego. Rozum praktyczny jest bowiem ostatecznie ukierunkowany na s a m o d z i a ł a n i e. To ono jest właściwym jego rezultatem, rezultatem funkcjonującym jako wniosek tego rozumowania, będącym jego realizacją i realizacją przesłanek. Spostrzeżenie to (po raz pierwszy odnotowane przez Arystotelesa³) jest szczególnie ważne, gdyż zwykle za właściwy wniosek rozumu praktycznego gotowi jesteśmy uznać jakiś rodzaj sformułowanej myśli, np. normę rozumianą jako stwierdzenie o (czyjejs) powinności, taką jak: „Powiniennem mówić prawdę, a nie kłamać” bądź (w jakimś konkretnym wypadku) „Powiniennem przyznać się, że wydałem 100, a nie 50 zł”. Tymczasem jeśli właściwy wniosek rozumu praktycznego będziemy chcieli w ogóle ujmować w formę werbalną (nie zawsze jest to konieczne), będzie to raczej coś w rodzaju: „P r z y z n a m s i ę / P o w i e m p r a w d ę, że wydałem 100 zł / N i e b ę d ę k ł a m a ć, że 50” albo: „W takim razie przyznaję się...” itp.

³ Arystoteles, *De motu animalium*, [w:] *Aristotelis Opera*, ex recensione I. Bekkeri, editio secunda quam curavit O. Gigon, t. I, Berolini 1960, 701 a 7-24.

Rzecz jasna nie każda ogólna przesłanka praktyczna będzie prawem; do tego musi spełniać pewne warunki, z których Akwinata za najważniejsze (na najogólniejszym poziomie) uznaje: (I) prawo jest ukierunkowane na dobro wspólne, (II) jest nakładane przez kogoś reprezentującego pewną wspólnotę i posiadającego uprawnioną władzę nad nią, (III) obowiązuje członków wspólnoty z chwilą podania go do wiadomości (*promulgatio*), a powiadomienie to musi być dla nich zrozumiałe i jasne (musi być jasne, do kogo prawo jest skierowane i czego dotyczy)⁴.

Idąc dalej, wśród ogólnych przesłanek („punktów wyjścia”) obmyślane są przesłanki mniej i bardziej ogólne czy też uniwersalne. Akwinata utrzymuje, że wszystkie dają się sprowadzić do kilku najbardziej podstawowych, najogólniejszych i najbardziej uniwersalnych, te najogólniejsze przesłanki zaś są zasadniczo, i przynajmniej w sposób wstępny, oczywiste dla każdego, nie wymagają dowodów ani uzasadniania. Zbiór takich przesłanek nazywany jest *p r a w e m n a t u r a l n y m*. Są one podstawą wszelkich działań moralnych w tym sensie, że są punktem wyjścia rozumowań, których działania te są realizacją, oraz stanowią racje tych działań. Opierając się na nauce Akwinaty, John Finnis w następujący sposób charakteryzuje prawo naturalne:

(I) (...) zbiór podstawowych zasad praktycznych, wskazujących na podstawowe formy ludzkiego rozwoju jako na dobra, do których człowiek ma dążyć i które ma realizować – zasady te są w taki czy inny sposób stosowane przez wszystkich, którzy zastanawiają się, jak postępować, niezależnie od słuszności ich wniosków; oraz (II) (...) zbiór podstawowych wymagań metodologicznych rozumności praktycznej (...), wyróżniający rzetelne myślenie praktyczne i dostarczający kryteriów dla rozróżnienia pomiędzy czynami, które (zawsze lub w określonych sytuacjach) są rozumne w sposób bezwzględny (a nie zaledwie w odniesieniu do danego celu), a czynami nierozumnymi w sposób bezwzględny, tj. pomiędzy postępowaniem słusznym a niesłusznym (...); (III) zbiór ogólnych norm moralnych⁵.

Niedowodliwość pierwszych przesłanek ma podobny charakter jak niedowodliwość aksjomatów w różnego rodzaju teoriach; musimy natomiast wyłączyć z tego porównania te aksjomaty współczesnych nauk (głównie matematycznych, logicznych bądź empirycznych), które przyjmowane są w sposób arbitralny bądź na podstawie takiego kryterium, jak możliwość wyprowadzania spójnego systemu twierdzeń⁶. Oczywiście i niedowodliwość pierwszych przesłanek praktycznych, którą ma na myśli Akwinata, a za nim Finnis, daje się porównać przede wszystkim do takich zasad, jak teoretyczna zasada niesprzeczności: jest ona zrozumiała i sensowna dla każdego, kto tylko (choćby na elementarnym poziomie) zauważa różnicę między prawdą a fałszem. Otóż właśnie

⁴ *STh*, I-II 90.

⁵ *Pr. nat.*, s. 31.

⁶ *Pr. nat.*, s. 77 i n.

w podobny sposób dla kogoś, kto tylko (choćby na elementarnym poziomie) zauważa różnicę między dobrem a złem, jest oczywiste, że ma podejmować dobro i wystrzegać się zła – i to właśnie, powiada Akwinata, jest pierwsza, najbardziej podstawowa przesłanka rozumu praktycznego i pierwsze przykazanie prawa naturalnego⁷.

To, że pierwsza zasada praktyczna jest jasna dla każdego, nie oznacza natomiast, że każdy, kto nią się kieruje, musi ją wprost formułować w myśli przy okazji każdej decyzji i każdego działania. Owszem, powiada Akwinata, im bardziej oczywiste przesłanki, tym bardziej funkcjonują w naszych rozumowaniach w sposób domyślny – tak jak „ukryte” założenia teoretyczne⁸. Zasada ta funkcjonuje w naszych rozumowaniach w taki sposób, że każdy, kto podejmuje się czegoś w sposób rozmyślny, robi to o tyle, o ile rozpoznaje w tym coś dobrego (analogicznie w odniesieniu do zła). I jest tak niezależnie od tego, czy dał się wnioski tej osoby, dotyczące konkretnego działania w konkretnych okolicznościach, są poprawne, czy nie. Jeśli natomiast ktoś już dopuścił się złego postępowania, zawsze może się od niego odwrócić, a podstawą takiego odwrócenia jest właśnie pierwsza zasada prawa naturalnego (wyraz takiego opamiętania mógłby brzmieć następująco: „Co ja robię?!”, „Nie mogę dłużej tak postępować, nie jest to dobre” itp.)⁹.

Powyższa zasada ma charakter najbardziej ogólny i pierwotny. Ale do prawa naturalnego zaliczymy też szereg innych przesłanek. Aby dobrze uchwycić ich treść i naturę, warto zwrócić uwagę na dwa założenia, które mocno skaziły wykładnię przedstawianej tu teorii.

Pierwsze założenie polegało na błędnym przyjęciu, jakoby przykazania prawa naturalnego winny być wyrowadzane z teoretycznych przesłanek, dotyczących, ogólnie biorąc, natury człowieka (metafizycznych, fizycznych czy nawet teologicznych). Jest możliwe, że wieloznaczność terminów „natura”, „naturalne” nie pomogła w dostrzeżeniu błędności tego założenia; większe znaczenie miały tu jednak zapewne wpływy filozofii stoickiej¹⁰. Akwinata natomiast wyraźnie i wielokrotnie w swych tekstach podkreśla, że przesłanki prawa naturalnego są niedowodliwe – niewyprowadzane z żadnych innych, czy to praktycznych, czy teoretycznych. Zamiast skupiać się na „naturze człowieka”, Akwinata każe pytać, co w naturalny dla siebie sposób człowiek rozpoznaje jako swoje najbardziej podstawowe zadania.

⁷ *STh*, I-II 94.2.co.

⁸ *STh*, I-II 90.1 ad. 2. Ta ogólna myśl wywodzi się od Arystotelesa. Zob. *De motu animalium*, 701 a 25-33.

⁹ Zob. J. Woroniecki OP, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. I, Lublin 1986, s. 215-216.

¹⁰ Zob. studium M. Rhonheimera (2002). *Natural Moral Law: Moral Knowledge and Conscience. The Cognitive Structure of the Natural Law and the Truth of Subjectivity*. [Online]. Protokół dostępu: http://www.academiavita.org/index.php?option=com_content&view=article&id=213%3Am-rhonheimer-la-legge-morale-e-naturale-conoscenza-morale-e-conscienza&catid=53%3Aatti-della-viii-assemblea-della-pav-2002&Itemid=66&lang=en [31 marca 2011].

W oparciu o te właśnie podstawowe cele i zadania człowieka, a nie jakiegokolwiek teorie, Tomasz prócz pierwszej, wspomnianej wyżej, wymienia następujące zasady prawa naturalnego:

1. zachowywać i chronić swoje życie (a co za tym idzie również zdrowie i integralność cielesną) i wystrzegać się tego, co mu zagraża;
2. łączyć się w pary (w ramach małżeństwa);
3. wychowywać dzieci;
4. żyć w zgodzie z innymi ludźmi ze swojej wspólnoty i nie krzywdzić ich;
5. poznawać prawdę, w szczególności zaś prawdę o Bogu (przyczynie światła i naszego życia), oraz wystrzegać się błędów i (świadomej) ignorancji¹¹.

Dla zrozumienia niewyprowadzalności pierwszych przykazań prawa naturalnego, w szczególności z twierdzeń natury teoretycznej, ważna jest okoliczność, że przykazania te stanowią przesłanki rozumu *p r a k t y c z n e g o*, nie zaś teoretycznego. Rozum praktyczny mianowicie podąża odmiennym trybem niż teoretyczny, można rzec, że kieruje się inną logiką – opartą na pierwszej zasadzie prawa naturalnego, a nie na zasadzie niesprzeczności (jak zaznacza Finnis, nic nie wskazuje, by tego rodzaju logika miała być mniej racjonalna od tej, którą kieruje się teoretyk¹²). Oznacza to, że jakkolwiek rozum praktyczny może w pewien sposób korzystać z prawd poznanych uprzednio w sposób teoretyczny, to jednak sam zasadniczo konstruuje nowe przesłanki, o zupełnie innej niż teoretyczna postaci i funkcjonujące w ramach specyficznego dla siebie rozumowania, którego punkt wyjścia i reguły poprawności są inne niż w wypadku teorii. Okoliczność ta sprawia, że przejście od przesłanek natury teoretycznej do praktycznych, ukierunkowanych na działanie, nie jest możliwe w ramach *w n i o s k o w a n i a*. Jest to w gruncie rzeczy coś, co w praktyce jest dla nas oczywiste – obmyślając konkretną rzecz do zrobienia, np. dotyczącą ochrony swojego życia i zdrowia, nikt nie myśli w taki sposób: „(Wszyscy/niektórzy/mądrzy/zdrowi na umyśle itp.) ludzie dążą do zachowania się przy życiu – zatem i ja mam/będę... itd.”. Takie „wnioskowanie” byłoby, jak pokazuje Finnis¹³, nieuprawnione. Raczej jest tak, że każdy, jeśli tylko posiada elementarne ludzkie zdolności umysłowe i choćby wstępne doświadczenie życiowe, *p o p r o s t u r o z u m i e*, że powinien, na ile to możliwe, dbać o swoje życie, oraz że troska ta jest pewnym dobrem ludzkim i zadaniem człowieka jako takiego – podobnie w odniesieniu do innych podstawowych dóbr ludzkich.

¹¹ *STh*, I-II 94.2co.

¹² *Pr. nat.*, s. 42.

¹³ *Pr. nat.*, II.4, III.4.

Drugim poważnym wypaczeniem teorii prawa naturalnego było zaliczanie do katalogu pierwszych przesłanek rozumu praktycznego zbyt dużej liczby przykazań¹⁴. Jak widzieliśmy, lista Akwinaty jest nadzwyczaj krótka i zwięzła. Z pewnych względów (zapewne także dlatego, że rozważania, w ramach których zawarł on swoją koncepcję prawa naturalnego, nie dotyczą zasadniczo filozofii moralnej, ale teologii) zatrzymuje się na wstępnym wyliczeniu, opatrując je oględnym „i tym podobne”. Uważna lektura jego tekstów pozwala na nieco dokładniejsze opracowanie tej początkowej listy, wciąż jednak będzie ona bardzo ograniczona. Tomasz skłonny jest więc zaliczyć do niej tylko pierwsze, najbardziej oczywiste wnioski albo doprecyzowania pierwszej zasady i pięciu wyżej wymienionych (na przykład: szanować rodziców i osoby starsze, postępować wobec innych tak, jak chcielibyśmy, by oni wobec nas postępowali). Z całą pewnością nie zgodziłby się z poglądem, że do listy tej należą wszystkie przykazania dekalogu, nie mówiąc już o innych, bardziej szczegółowych normach¹⁵.

Warto uzmysłowić sobie, że powiększanie listy przykazań prawa naturalnego jest bezpodstawne i nie daje się obronić; w gruncie rzeczy bowiem oznacza uznanie za oczywiste i bezwzględnie wiążące tego, co takie nie jest. Nie trudno domyślić się, że pogląd taki prowadzi do rygoryzmu, który ostatecznie okazuje się niemożliwy do utrzymania.

Przegląd błędnych wykładni teorii prawa naturalnego¹⁶ pozwala w pewien sposób zrozumieć, skąd tak stanowczy sprzeciw wobec takiego ujęcia prawa naturalnego ze strony (głównie) pozytywistów. Opór ten doprowadził w końcu do całkowitego odrzucenia nauki o prawie naturalnym – tym bardziej radykalnego, że poza taką wersją (rzekomo) klasycznej teorii nie zdołano dostatecznie i przekonująco wypracować alternatywnej.

Jakkolwiek więc, podsumowując, same przykazania prawa naturalnego – zgodnie z nauką Akwinaty i Finnisa – są od razu jasne, okazuje się, że teoria prawa naturalnego jest nadzwyczaj wymagająca, jej zrozumienie i jasne wyłożenie może nastroczać wiele różnych trudności. Pomijając wyżej wymienione błędy, ważniejsze spośród trudności dotyczą: (I) sposobu wyprowadzania mniej lub bardziej szczegółowych norm moralnych i konkretnych decyzji z tych najogólniejszych przesłanek; (II) błędnych wnioskowań, prowadzących do uznania za słuszne tego, co ostatecznie z prawem naturalnym jest sprzeczne; (III) warunków pewności i poprawności wniosku rozumowania praktycznego, w szczególności czy należy do nich konieczny związek inferencyjny między wnioskiem a przesłankami; (IV) związku podstawowych zasad praktycznych

¹⁴ J. Woroniecki OP, op. cit., t. I, s. 209.

¹⁵ W dekalogu znajduje się, według Akwinaty, tylko kilka takich przykazań. Zob. *STh*, I-II 100.

¹⁶ Zob. *Pr. nat.*, II, XI.5-9.

z cnotami moralnymi; (V) ich związku z najwyższym celem człowieka, którym jest dobre życie (bądź też, w dalszym rozrachunku, wieczna szczęśliwość – *beatitudo*); wreszcie (VI) związku prawa naturalnego z prawem wiecznym.

Wszystkie te trudności i zagadnienia przy odpowiedniej pilności dają się rozstrzygnąć (przynajmniej na ogólnym, w znacznej mierze jednak wystarczającym poziomie). Pomóc w tym może systematyczna praca nad rozumnością praktyczną oparta na rzetelnym studium tekstów Akwinaty, który sam z podobnymi trudnościami musiał się mierzyć. Niektóre ze współcześnie podnoszonych problemów, jak choćby kwestia przejścia od „jest” do „powinien”, różnorodności poglądów moralnych czy też nierozwiązywalnych konfliktów, mogą przy tym okazać się zwykłymi nieporozumieniami bądź wprost pseudoproblemami. Jest jednak nadzwyczaj ważne, by studium dotyczące rozumności praktycznej, uwzględniające również powyższe zagadnienia, prowadzone było właśnie z perspektywy współczesnej, z uwzględnieniem aktualnych problemów i zarzutów, w oparciu o znane nam przykłady i poręczne dla nas metody pracy i dowodzenia. W tym kontekście studium takie okazuje się swego rodzaju nowym wyzwaniem i czymś, co trzeba poniekąd zacząć od początku.

CEL I TEZY PRACY

Celem mojej rozprawy doktorskiej jest zbadanie, w jaki sposób sformułowana przez Akwinatę koncepcja rozumu praktycznego stanowi podstawę dla nowej teorii prawa naturalnego w wersji reprezentowanej przez Johna Finnisa. W szczególności zaś chodzi o: (I) systematyczne i historycznie rzetelne przedstawienie koncepcji rozumu praktycznego u Akwinaty jako teorii, która wedle diagnozy Johna Finnisa jest obecnie konieczną podstawą rozważań nad rozumnością praktyczną; (II) pokazanie, w jaki sposób koncepcja ta jest rozwijana we współczesnej nowej teorii prawa naturalnego – w ujęciu Johna Finnisa zasadniczo, pośrednio zaś i uzupełniająco w ujęciu innych głównych jej reprezentantów (Germaina Griseza, Josepha Boyle’a czy Roberta P. George’a); (III) omówienie na wybranych przykładach, jak funkcjonuje ona w zastosowaniu do pewnych szczegółowych współczesnych zagadnień.

Studium to ma zatem za zadanie wydobyć pewne ważne i decydujące z perspektywy współczesnych badań nad rozumnością praktyczną przesłanki oraz uporządkować je w spójną charakterystykę rozumu praktycznego. Uchwycenie w taki sposób uporządkowanych przesłanek po pierwsze daje szansę na rozbudowanie teorii prawa naturalnego w jego związku z rozumem praktycznym i działaniem, przy zastosowaniu kategorii współczesnych, oraz po drugie otwiera drogę do zastosowania tej teorii w szczegółowych sprawach współczesnych w wielu dziedzinach aktywności ludzkiej, jak etyka, teoria działania, jursprudenca czy polityka.

W związku z tak zarysowanym celem uzasadniam w pracy następującą tezę: sformułowana przez Akwinatę koncepcja rozumności praktycznej, rozwinięta przez Johna Finnisa w ramach nowej teorii prawa naturalnego, stanowi trafne i wyjątkowo obiecujące ujęcie rozumu praktycznego, a dostarczając rozwiązań wielu ważnych problemów z tej dziedziny, może konkurować z innymi współczesnymi teoriami rozumności praktycznej. Analiza zawarta w rozprawie pozwala na sformułowanie katalogu podstawowych zasad rozumu praktycznego oraz na określenie sposobu, w jaki są one podstawą szczegółowych rozstrzygnięć w dziedzinie ludzkiej praktyki.

Rozwinięcie powyższej tezy pozwala z kolei uzasadnić następujące twierdzenia: (I) istnieją pierwsze zasady rozumu praktycznego; (II) zasady te są podstawą konkretnych rozstrzygnięć w sprawach praktycznych. Jest rzeczą nadzwyczaj ważną, że sformułowany przez Finnisa (na podstawie Akwinaty) katalog pierwszych zasad prawa naturalnego znajduje zastosowanie w konkretnych kwestiach praktycznych. Potwierdza to, iż zasady te stanowią przesłanki z istoty praktyczne i zasadniczo przeznaczone do wielorakiego rozwijania na gruncie ludzkich praktyk.

Ważnym elementem rozprawy jest analiza dyskusji, która toczy się między Finnisem i innymi współczesnymi autorami. Otóż na podstawie ogólnych przesłanek Akwinaty Finniss formułuje tezy, które nie tylko dają pewien wgląd w treść twierdzeń Akwinaty, ale także pozwalają rozstrzygać współczesne problemy z dziedziny teorii działania i etyki; niektóre z nich są jednak przedmiotem poważnych kontrowersji i dyskusji. Kontrowersje te dotyczą zarówno interpretacji poglądów Akwinaty, jak i proponowanego stanowiska w kwestii prawa naturalnego i obejmują następujące dwa główne nurty filozoficzne zajmujące się prawem naturalnym:

(I) Neoscholastycy, jak Ralph McInerny, Russel Hittinger czy Henry Veatch, zarzucają Finnisowi, że w jego teorii pierwsze zasady prawa naturalnego i osądów moralnych nie dają się w żadnym sensie wywieść z przesłanek o charakterze metafizycznym. Tymczasem, zdaniem neoscholastyków, rzetelna konstrukcja teorii prawa naturalnego bez odwołania się do metafizyki i celowej struktury rzeczywistości jest niemożliwa. Filozofowie ci formułują również szereg szczegółowych zarzutów wobec teorii Finnisa, opartych na gruntownej analizie tekstów Akwinaty (np. wielość i niewspółmierność podstawowych dóbr, obrona Złotej Reguły ewangelicznej w oparciu o zasadę bezstronności)¹⁷.

¹⁷ R. McInerny, *The Principles of Natural Law*, "American Journal of Jurisprudence" 1980, Vol. 25; H. Veach, *Natural Law and the 'Is' – 'Ought' Question*, "Catholic Lawyer" 1981, Vol. 26; R. Hittinger, *A Critique of the New Natural Law Theory*, Notre Dame 1987; idem, *Varieties of Minimalist Natural Law Theories*, "American Journal of Jurisprudence" 1989, Vol. 34. Zob. też: K. Motyka, *Wstęp*, [w:] *Pr. nat.*, s. IX-XVIII.

(II) Filozofowie z kręgu proporcjonalistów, jak Richard McCormick, Charles Curran i Edward Vacek, krytykujący tradycyjną koncepcję teologii moralnej, twierdzą, że ustalenia Finnisa oparte są na niezadowolająco sformułowanej koncepcji rozumowania praktycznego i ludzkiego działania¹⁸.

WAGA ZAGADNIENIA

Argumenty ukazujące doniosłość badań nad rozumem praktycznym i pierwszymi zasadami rozumności praktycznej dają się ująć w pięć następujących punktów, odpowiednio do pięciu wymiarów badań.

(I) **W y m i a r h i s t o r y c z n y**. Dzieje problematyki rozumu praktycznego i prawa naturalnego należą do najbardziej doniosłych i fundamentalnych wątków w historii myśli europejskiej, a ich znaczenie wykracza poza ramy samej filozofii. Rzetelna analiza tekstów źródłowych jest niezbędna do zrozumienia doniosłych momentów w rozwoju koncepcji rozumności praktycznej, oceny ich trafności oraz zastosowania we współczesnych kontekstach.

(II) **W y m i a r m e t a f i z y c z n y**. Stanowi on podstawę dla pozostałych wymiarów. Należy tu przede wszystkim zagadnienie zasad rozumu praktycznego jako czegoś tkwiącego w naturze ludzkiej i stanowiącego o jej zorientowaniu na pewien cel. Ukierunkowanie to w ujęciu klasycznym oznacza pewien udział w szerszym porządku świata oraz w prawie wiecznym. Ujęcie takie jednak domaga się zarysowania rzetelnej koncepcji teleologii naturalnej, celu ludzkiego istnienia oraz celu i natury rozumu praktycznego.

Ponadto, jak zauważa Bogusław Wolniewicz¹⁹, za jedno z najważniejszych pytań w filozofii należy uznać to, jak ma się rozum do bytu. Otóż jest rzeczą znaną, że rozum może się mieć do bytu zasadniczo na dwa sposoby: (a) na sposób czegoś poznającego bytu (rozum teoretyczny) oraz (b) na sposób czegoś tworzącego bytu na podstawie poznania, a zatem jako przyczyna bytów (rozum praktyczny). Oba te sposoby uznaje się za znaczące aspekty rozumu, których opisanie jest równoznaczne z opisaniem specyfiki samego rozumu. Zarazem, jak pokazują dzieje myśli filozoficznej, od czasów nowożytnych n i e p o r ó w n y w a l n i e więcej uwagi poświęca się tylko pierwszemu z tych aspektów, gdy tymczasem drugi z nich wciąż domaga się zgłębienia i docenienia.

¹⁸ Proporcjoniści – myśliciele z kręgu filozofów i teologów, którzy zasadniczo przyjmują, że decyzją moralnie słuszną jest ta, która ma przynieść lepszą proporcję korzyści w stosunku do strat aniżeli jakakolwiek inna możliwa do zrealizowania decyzja. Zob. J. Finnis, *Fundamentals of Ethics*, ed. cit., r. IV.1 D. W sprawie krytyki Finnisa zob. E.C. Vacek, *Contraception Again – A Conclusion in Search of Convincing Arguments: One Proportionalist's [Mis?] Understanding of a Text*, [w:] *Natural Law and Moral Inquiry*, ed. R.P. George, Washington D.C. 1998; R. McCormick, *Some Early Reactions to «Veritatis Splendor»*, "Theological Studies" 1994, Vol. 55; a także: R.P. George, *Introduction*, [w:] *Natural Law and Moral Inquiry*, ed. cit., s. VII-VIII.

¹⁹ B. Wolniewicz, *Wstęp*, [w:] L. Wittgenstein, *Traktat logiczno-filozoficzny*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa 2006.

(III) **W y m i a r e p i s t e m o l o g i c z n y.** Jednym z najważniejszych zagadnień w filozofii jest przebieg rozumowania praktycznego jako zasady ludzkich działań i warunków jego poprawności, a także pytanie, w jaki sposób poznaje się pierwsze zasady tego rozumowania, jaka jest ich natura i na czym polega ich obiektywny charakter. Są to pytania nie tyle o to, w jaki sposób dochodzi się do poznania pierwszych zasad i jak funkcjonuje rozumowanie praktyczne pod względem psychologicznym, ale w jaki sposób w rozumowaniu tym z gruntu *chodzi o prawdę* i w jakim sensie prawda obecna jest w naszych rozumnych działaniach.

(IV) **W y m i a r e t y c z n y.** Zagadnienie rozumności praktycznej i prawa naturalnego jest nieodzowne po pierwsze na poziomie ogólnych ustaleń w tych dziedzinach, jak w kwestiach dotyczących rozumności ludzkiego działania, cnót moralnych i praktycznych cnót intelektualnych, działań z natury złych, wreszcie natury powinności jako konieczności praktycznej, po drugie zaś – w kwestiach szczegółowych, jak etyka zbrojeń nuklearnych i działań wojennych, kwestia moralnych czynów bezwzględnie złych, antykoncepcji i manipulacji genetycznych, absolutnych praw człowieka i ich ochrony w prawie międzynarodowym itp.

(V) **W y m i a r p r a w n y.** Prawo naturalne jako zbiór najogólniejszych przesłanek powinno być, w myśl teorii prawa naturalnego, podstawą dla prawa pozytywnego, jak również do określania uprawnień naturalnych, czyli podstawowych praw człowieka. Od tego, jak rozumiemy samo prawo naturalne – jego moc zobowiązującą i sposób wywodzenia z niego szczegółowych uprawnień – zależą rozstrzygnięcia takich zagadnień, jak rola przymusu w prawie, cechy porządku prawnego, absolutne prawa człowieka, związek uprawnień z dobrem wspólnym czy ogólna natura legalnej władzy.

Prezentowana tu rozprawa obejmuje z jednej strony wymiar historyczny w sensie wyżej przedstawionym, z drugiej zaś wymiar metafizyczny jako podstawę pozostałych aspektów badań oraz epistemologiczny i etyczny. Praca pomija natomiast niemal całkowicie wymiar prawny, odwołując się do niego wyłącznie na zasadzie uzupełnienia.

METODA BADAŃ I STRUKTURA ROZPRAWY

Praca ma charakter historyczny i systematyczny zarazem. Historyczny – o ile jej podstawą jest analiza źródłowych tekstów dotyczących rozumności praktycznej i prawa naturalnego w teorii św. Tomasza z Akwinu. Naturalnym kontekstem tych badań są po pierwsze źródła teorii Akwinaty, przede wszystkim Arystoteles i stoicy, po drugie – pewne polemiki, w ramach których zarówno Tomasz, jak i jego późnoscholastyczni kontynuatorzy, jak Francisco Suarez i Gabriel Vazquez, formułują swoje stanowiska w kwestii rozumności praktycznej – dyskusje bowiem, w których Akwinata uściślał swoje stanowisko, w wielu

punktach dotyczą dokładnie tych kwestii, które rozważane są we współczesnej nowej teorii prawa naturalnego. Powyższe analizy są zarazem prowadzone z perspektywy problemowej i systematycznej, która pozwala w naturalny sposób połączyć badania historyczne ze współczesnymi. Poszczególne zagadnienia poruszam również w porządku systematycznym, tak by składały się na całościowy obraz rozumu praktycznego w jego koncepcji klasycznej.

Porządek pracy wytyczają kolejno trzy aspekty rozumu praktycznego: (I) punkt wyjścia rozumowania praktycznego, czyli prawo naturalne, (II) natura przejścia od zasad do wniosków w rozumowaniu praktycznym oraz (III) zwięźczenie rozumowania praktycznego (osąd, decyzja, *imperium* i działanie).

Punktem wyjścia analiz, w każdej z głównych części, jest wstępna prezentacja danego aspektu rozumowania praktycznego w oparciu o teksty Akwinaty. Celem tej wstępnej prezentacji jest wyodrębnienie głównych przesłanek Akwinaty, które po pierwsze stanowią podstawę jego teorii rozumu praktycznego, po drugie zaś są podstawą rozważań i rozstrzygnięć dla Finnisa. Analiza sposobu, w jaki przesłanki te funkcjonują w rozstrzygnięciach Finnisa, stanowi następnie trzon danej części. Analiza ta z kolei dzieli się każdorazowo na trzy części, odpowiednio do trzech aspektów danego aktu rozumu praktycznego: (I) bliższa specyfika przedmiotu danego aktu rozumu praktycznego, (II) charakterystyka samego aktu oraz (3) natura biegłości w tym akcie (dyspozycje i cnoty rozumu).

Pod względem metodologicznym każda z trzech głównych części realizuje trzy zadania: (I) ogólna prezentacja stanowiska Akwinaty, (II) analiza funkcjonowania przesłanek Akwinaty w tezach nowej teorii prawa naturalnego, (III) analiza szczegółowej kwestii rozstrzyganej w oparciu o te przesłanki.

ZAKOŃCZENIE

Wnioski końcowe pozwalają skonfrontować główne rysy klasycznej koncepcji rozumu praktycznego z ważniejszymi współczesnymi punktami spornymi, takimi jak związek moralności z prawem, niedowodliwość pierwszych zasad rozumu praktycznego, sposób, w jaki prawo naturalne jest naturalne, związek prawa naturalnego z prawem wiecznym, porównywalność dóbr ludzkich, obowiązek i uzasadnianie działania czy rola cnót moralnych i poznawczych we właściwym funkcjonowaniu rozumu praktycznego.

Ważnym również aspektem rozważań prowadzonych w ramach pracy jest zastosowanie zaprezentowanych w niej tez ogólnych – wywodzących się wprost z nauki Akwinaty, a także tych, które stanowią współczesne jej rozwinięcie – do konkretnych aktualnych zagadnień praktycznych. Oto niektóre z tych kwestii: Czy człowiek dążący do swojego dobra moralnego jest egoistą i jakie są rodzaje dążenia do własnej doskonałości moralnej? Czy życie jest ważniejszym dobrem niż wiedza i czy pytanie to jest w ogóle dobrze postawione? Czy jesteście-

my odpowiedzialni za uboczne skutki naszych działań i które spośród skutków naszych działań są uboczne? Czy zabicie człowieka jest czymś absolutnie złym (zawsze i niezależnie od okoliczności) i na czym polegają bezwzględne zakazy moralne? Jakie są warunki dopuszczalnej obrony koniecznej? Kiedy zbrojenia nuklearne oznaczają zamiar zabijania niewinnych? Na czym polega moc wiążąca umów cywilnych i dlaczego powinniśmy ich dotrzymywać?

ABSTRACT

Since the end of 20th century a wide interest in the topic of practical reason is on the increase in philosophy, especially in such issues as: specific properties of practical reason, its function and proper object, rationality of human action, natural law, common good, moral obligation, justice and human rights. Results of discussions in these fields can be applied to current ethical, political or juridical cases and questions such as nuclear deterrence and genetic experiments.

The topic is popular among analytic philosophers who claim that their examinations require thorough analyses of historical – especially ancient and medieval – texts on practical reason. One of the most significant contributions to this discussion is the work of John Finnis (born 1940), which includes as its pivotal part a study and reconstruction of Aquinas' theory of practical reasonableness. The task of my dissertation is to examine the role of Aquinas' premises and principles in Finnis' New Theory of Natural Law.

In my paper I present: (i) main principles concerning practical reason and natural law within the classic account of practical reasonableness; (ii) the objective and the main theses of my dissertation; (iii) the method and the structure of my dissertation. Finally, I list some of the most important ethical issues I discuss in my dissertation.

WYKAZ SKRÓTÓW

1. *Pr. nat.* – J. Finnis, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, tłum. K. Lossman, Warszawa 2001.
2. *STh* – S. Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, [w:] *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia*, curante R. Busa, t. II, Stuttgart – Bad Cannstatt 1980.

BIBLIOGRAFIA

1. Aristoteles, *De motu animalium*, [w:] *Aristotelis Opera*, ex recensione I. Bekkeri, editio secunda quam curavit O. Gigon, t. I, Berolini 1960.
2. S. Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, [w:] *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia*, curante R. Busa, Stuttgart – Bad Cannstatt 1980, t. II. Tekst dostępny również online. Protokół dostępu: <http://www.corpusthomicum.org> [31 marca 2011].
3. Finnis J., *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1980 (wydanie polskie: idem, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, tłum. K. Lossman, Warszawa 2001).
4. Finnis J., *Fundamentals of Ethics*, Oxford 1983.
5. Finnis J., *Moral Absolutes: Tradition, Revision and Truth*, Washington D.C. 1991.
6. Finnis J., *Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory*, Oxford 1998.

7. Finnis J., Grisez G., Boyle J., *Practical Principles, Moral Truth and Ultimate Ends*, "American Journal of Jurisprudence" 1987, nr 32.
8. Finnis J., Grisez G., Boyle J., *Nuclear Deterrence. Morality and Realism*, Oxford 1987.
9. Hittinger R., *A Critique of the New Natural Law Theory*, Notre Dame 1987.
10. McCormick R., *Some Early Reactions to Veritatis Splendor*, "Theological Studies" 1994, Vol. 55.
11. McInerny R., *The Principles of Natural Law*, "American Journal of Jurisprudence" 1980, Vol. 25.
12. Rhonheimer M. (2002). *Natural Moral Law: Moral Knowledge and Conscience. The Cognitive Structure of the Natural Law and the Truth of Subjectivity*. [Online]. Protokół dostępu: http://www.academiavita.org/index.php?option=com_content&view=article&id=213%3Am-rhonheimer-la-legge-morale-e-naturale-conoscenza-morale-e-conscienza&catid=53%3Aatti-della-viii-assemblea-della-pav-2002&Itemid=66&lang=en [31 marca 2011].
13. Vacek E.C., *Contraception Again – A Conclusion in Search of Convincing Arguments: One Proportionalist's [Mis?]Understanding of a Text*, [w:] *Natural Law and Moral Inquiry*, ed. R. P. George, Washington D.C. 1998.
14. Veach H., *Natural Law and the 'Is' – 'Ought' Question*, "Catholic Lawyer" 1981, Vol. 26.
15. Wolniewicz B., *Wstęp*, [w:] L. Wittgenstein, *Traktat logiczno-filozoficzny*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa 2006.
16. Woroniecki J. OP, *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin 1986.